

KARLINSZKY BALÁZS

A VESZPRÉMI KÁPTALANI GAZDASÁG SZERVEZETE A 19. SZÁZAD ELEJÉN*

THE STRUCTURE OF THE VESZPRÉM CATHEDRAL CHAPTER ESTATES AT THE BEGINNING OF THE 19TH CENTURY. The author attempts to outline the structure of the estates of the Veszprém Chapter, based on archival sources between 1812–1816, as part of the restructuring and sorting process taking place in the Veszprém Archiepiscopal and Cathedral Chapter Archives. Data are available for this period from all series and subseries of the Archive, thus, it was an obvious choice to rebuild the structure of the documents from these pieces of information. It can also be verified upon these data that three different centres of estate management – or demesnes – existed, namely one at Veszprém, another at South-East Balaton and a third one at Merenye, Zala county. The actual tasks of the officials, their connections to each other, either vertical or horizontal, can also be drafted. The attached figure is a representation of these connections.

A Veszprémi Érseki és Főkáptalani Levéltárban 2002-től kezdve, kisebb-nagyobb megszakításokkal folynak az állomány revíziós munkái. Az első évben dr. Körmendy József Hermann Istvánnal közösen elvégezte az 1526 előtti mintegy 1800 darab középkori oklevél darabszintű ellenőrzését. 2005–2006-ban sor került a Püspöki Levéltár két fondjának ellenőrzésére. 2006 őszén megkezdődött a Káptalani Levéltár revíziója. A revízió során merült föl az igény, hogy a gazdasági irategyüttest elválasszuk a káptalan magánlevéltárától – a káptalani hiteleshelyi levéltár anyagát a Veszprém Megyei Levéltár őrzi letétként –, és külön fondként kiemelésre kerüljön az egyesített, immár főegyházmegyei levéltárban belül.¹

A Káptalani Levéltár anyagának rendezése már az 1780-as években megkezdődött, elsősorban a birtokjogilag fontos akták leltározásával.² Az 1850-es években a korábban nem katalogizált, valamint az újonnan bekerült anyagokat szedték rendbe. Ez utóbbi állapotról és más kisebb rendezésekről adhatott tájékoztatást a Veszprémi Hírlap 1903-ban a dr. Lukcsics József püspöki könyvtáros által végzett felmérés után.³ A századfordulót követően a káptalani levéltár többször is költözni kényszerült, először a székesegyház restaurálási munkái miatt régi helyéről, a sekrestye fölötti helyiségekből, és előbb a veszprémi várból található kanonoki házakban, majd 1972-ben az egykori ferences kolostorban nyert ismét csak ideiglenes elhelyezést. Az egyházmegye 1993. évi átalaku-

* Itt szeretném kifejezni köszönetemet kollégámnak, Hermann Istvánnak, aki szünni nem akaró lelkesedéssel javígtatta újra és újra a dolgozat szövegét és szerkezetét, illetve Dóka Klárának, aki számos hasznos észrevétellel járult hozzá annak végleges formájához.

¹ A kiemelés igényére l.: KOLTAI, 2006. 3. c) Egyházmegyei levéltárak fondcsoportjai.

² LUKCSICS, 1930. 19.

³ VH, 1903. 2–3. Ez a cikk említi először az akkor előkerült 16. század eleji káptalani számadáskönyvet is.

lását követően a már az 1960-as évektől a püspöki levéltáros felügyelete alatt álló Káptalani Levéltár hivatalosan is az immár érseki rangra emelt egyházmegye levéltárával került összevonásra és jelenlegi helyére, az érseki palotába. Az egyesített főegyházmegyei levéltár neve Veszprémi Érseki és Főkáptalani Levéltár lett.⁴

A levéltárról nyomtatott segédlet először 1930-ban dr. Lukcsics Pál tollából látott napvilágot a Levéltári Közleményekben. Az 1950-es években a megyei levéltár munkatársaival közösen készített (Vevér Emil-féle) „alapleltár” lényegében a húsz évvel korábbi helyzetet rögzítette – és azt sem rekonstruálhatta maradéktalanul.⁵ Az 1983-ban megjelent KatFond e két leltár alapján készített fond- (és állag-) jegyzéket.⁶ Ennél is nagyobb gondot jelentett a levéltár felmérése során, hogy – ellentétben a püspöki levéltár alapleltárával – az iratanyag a két leltár szerint sokkal inkább komplementer módon viszonyul egymáshoz, mintsem átfedésekkel tényleges állagokat és sorozatokat rögzítene. Így fordulhatott elő az a kényelmetlen helyzet, hogy míg a püspöki anyag revíziója során a „alapleltár” számított elsődleges összehasonlítási szempontnak, addig a Káptalani Levéltár esetében mindkét leltárt együttesen kellett használni a felmérésnél. Ezenkívül mindinkább szembetűnő lett az is, hogy a „vegyes” sorozatok köteteiből és szálas irataiból összetartozó sorozatok alkothatók. Az 1970-es évektől kezdődően sor került továbbá a különféle gazdasági sorozatok rossz állapotban lévő kötetének és füzeteinek könyvkötő általi bekötésére. Újabb problémát ezzel kapcsolatban az jelentett, hogy a közel háromszáz kötet közül jó néhányhoz olyan mellékletek is tartoztak, amelyek a kötetés során kihullottak eredeti helyükről. Ezek egy részét még ekkor azonosítani tudták és jelzetekkel ellátva különválogatták, de voltak olyanok is, amelyek nem voltak reponálhatóak eredeti helyükre.

Az alábbi táblázatban áttekintem a Lukcsics- és a Vevér-féle leltáraknak a káptalan iratanyagára vonatkozó részeit. Az egymásnak megfelelő sorozatok azonos sorban szerepelnek, ezen belül a gazdasági vonatkozású iratokat dőlt betűvel emeltem ki. A sorozatok sorszáma megfelel a leltárban található rendnek.

Vevér-féle alapleltár

1. Libri funduales et urbariales
2. Protocolla miscellaneorum
3. Protocolla œconomicalia
4. Káptalani ülések jegyzőkönyvei
5. Gyászjelentések és részvétnyilatko-

Lukcsics-féle alapleltár

- 13/IV. Libri funduales et urbariales
- 13/V. Protocolla miscellaneorum
- 13/II. Protocolla œconomicalia
- 13/I. Protocolla capituli Vesprimiensis domestica
10. Annuntiatio obitus

⁴ HERMANN, 2005. 7.

⁵ VEVÉR, *Alapleltár*.

⁶ KatFond, 113–116.

zatok	11. Condolentia de obitu
6. Káptalan hivatalos levelezése	3. Correspondentiæ officiosæ iurisdictionum
	4. Correspondentiæ episcopales
	5. Correspondentiæ privatae
7. Litteralia instrumenta iura episcopatus Vesprimiensis tangentia	
8. Úriszéki iratok és jegyzőkönyvek	
9. Mappæ et delineationes	14. Mappæ et delineationes
10. Documenta iuris possessionarii	1. Documenta iuris possessionarii
11. Töredékes iratok, számadások, szerződések, összeírások, beadványok stb.	
12. Protocolla officii fiscalatus	13/III. Protocolla officii fiscalatus
13. Töredékes gazdasági számadások	
14. Vegyes oklevelek és iratok	2. Intimata dicasteriorum et repræsentationes
	6. Fundationales
	7. Correspondentia in foundationibus
	8. Contractus
	9. Conscriptiones
	12. Executio testamenti
	15. Rationes
	16. Causae civiles et criminales
	Acta irregestrata

Kézenfekvőnek tűnt tehát a teljes anyag, de ezen belül először is a kötetek közel darabszintű átvizsgálása. Ennek során az egyik legnagyobb sorozat, a Protocolla œconomicalia mintegy kétszáz kötetéről kiderült, hogy azokból összefüggő tematikus sorozatok alkothatók, illetve a Protocolla miscellaneorum köteteinek egy része is besorolható a már eddigiekben is létező vagy az újonnan létrehozandó sorozatok közé. A szálas gazdasági „vegyes” anyag egy részéről – a Vevér-féle leltárban a 11. 12. és 13., a Lukcsics-féle leltárban pedig elsősorban a 9., 15. sorozatokról és a sorszám nélküli Acta irregestrata-ról – szintén világossá vált, hogy azok jó eséllyel az egyes kötetek fentebb már említett mellékletei. Ezen a ponton elengedhetetlenné vált, hogy a káptalan működéséről világos és áttekinthető képet alkossunk annak érdekében, hogy az iratok alapszintű rendezése és a fondon belül a körülményekhez képest koherens sorozatok létrehozása

megtörténhessék. Ezen kívül a rendezés során előkerült és a két leltár egyik sorozatába sem beosztható újabb(!)⁷ irategyüttesnek is helyet kellett találni.

A vizsgálat során igyekeztünk a gazdasági iratanyag lehetséges legnagyobb metszetéből képet alkotni. Az a szerencsés helyzet adódott, hogy az 1816. évből majdnem minden eddigi sorozat tartalmazott iratanyagot, így kézenfekvő volt ezt az évet megvizsgálni.⁸

Ezek alapján megalkothatóvá vált a veszprémi káptalani gazdaság hozzávetőleges működési struktúrája a 19. század első harmadában. Hangsúlyoznunk kell, hogy a struktúra az 1812–1816 közötti évek forrásain alapul, ettől némiképp eltérő lehetett a 18. századi gazdálkodási rendszer. Más egyházmegyék példájából ugyanis az tűnik ki, hogy a tudatos birtokszervezés az 1800-as évek legelejétől kezdődött meg az egyházi birtokokon az addigi ad hoc jellegű megoldások és bérleti szerződések helyett.⁹

A káptalani gazdaság egyszerre hierarchikus felépítésű és területi alapon szerveződő rendszert alkotott. Ami a területi szerveződést illeti, a káptalan birtokai négy vármegyére, Zalára, Veszprémre, Somogyra és Fejérre terjedtek ki, amelyek három nagyobb birtokközpont, (1.) Veszprém, (2.) Ságvár és Kiliti/Siófok, valamint (3.) a zalai Merenye körül csoportosultak, így tulajdonképpen egy veszprémi, egy délkelet-balatoni és egy zalai uradalomról, illetve birtokegységekről beszélhetünk.¹⁰ A káptalani gazdasági levéltár forrásadottsá-

⁷ A Rajczy Pál püspöki levéltáros felügyelete alatt Horváth Tamás tóskoberendi plébános által 1980-ban jegyzékbe vett és mutatóval ellátott 33 iratcsomóról van szó, körülbelül négy iratfolyóméternyi terjedelemben. Az ezekhez készített mutatókötet alapján szinte a teljes irategyüttes elhelyezhető a már létező sorozatokban. HORVÁTH T., 1980.

⁸ A vizsgált kötetek a következők voltak:

VÉKL POe 58. Tisztiszéki jegyzőkönyvek 1814–1817.

VÉKL POe 64. Diarium frugum, 1816.

VÉKL POe 65. Diarium æris parati, 1816.

VÉKL POe 66. Manuale frugum, 1816.

VÉKL POe 67. Manuale rationistatus, 1816.

VÉKL POe 68. Manuale æris parati, 1816.

VÉKL POe 69. Assignationale protocollum, 1816.

VÉKL POe 85/a Robotcomputusok, 1816–1826.

VÉKL POe 187. Pincemesteri jegyzőkönyvek, 1816.

VÉKL PM 18. kiadott Rendszabások a rátóti Ispányságba, 1812.

VÉKL PM 21. Paloznaki Árvák Jedző Könyve, 1806–1844.

VÉKL PM 30. Incolatus Protocollum, 1812–1834.

⁹ A dolgozat keretein túlmutat a birtokok igazgatás- és intézménytörténeti vizsgálata. Annyit feltétlenül érdemes megjegyezni, hogy Bán Péter szerint a differenciált birtokigazgatás a töröktől visszafoglalt területeken fekvő, valamint az egyházi nagybirtokok esetében követte az ország nyugati és északi részein, világi nagybirtokokon a 17. században kialakult struktúrát, természetesen a helyi viszonyokra való tekintettel. BÁN, 1993. 34–35.

¹⁰ DÓKA, 1997. 222. Dóka Klára Jutast, Ságvárt és Kilitit említi mint a káptalan gazdaságának három birtokközpontját. Itt kell megemlíteni, hogy a távolabbi zalai területeken fekvő (Zala-)Merenye is fontosabb birtok-(uradalom-?)igazgatási központnak látszik, míg Kiliti, Ságvár és Siófok a földrajzi közelség miatt jó eséllyel egyetlen uradalmat alkotott. Szükséges lehet továbbá terminológiai különbséget tenni uradalmi és birtokközpont között: előbbin teljes szervezeti önállósággal bíró,

gai legalábbis erre engednek következtetni. Az iratanyag ugyanis csak a veszprémi uradalomra vonatkozó dokumentumokat őrizte meg többé-kevésbé sorozatjellegűen, a Balaton délkeleti partjainál elterülő birtokokra — Kiliti, Siófok, Ságvár, Berény, Fokszabadi — vonatkozó iratok meglehetősen töredékesen maradtak fenn.¹¹ Mivel a veszprémi uradalom-birtokközpont anyaga áll előttünk legteljesebben, maga a dolgozat is ennek a birtoknak felépítését kísérli meg rekonstruálni. A továbbiakban a külön megjegyzés nélküli megállapításokat a veszprémi uradalomra kell vonatkoztatni, a másik két birtokközpontra vonatkozó adatokat a veszprémiek után, a dolgozat végén ismertetem.

A gazdaság tehát földrajzilag három birtokközpontra, ezen belül legalább két uradalomra,¹² az egyes uradalmak pedig területi alapon járásokra, ispánságokra bomlottak. Külön kezelték ezektől az erdőbirtokokat, illetve a boreladásból származó jövedelmeket. A veszprémi uradalomhoz tartozó helységekről szinte valamennyi rendelkezésre álló iratsorozatból nyerhető információ. Ezek alapján megállapítható, hogy az uradalom négy kerületre, ispánságra oszlott:

1. a csopaki ispánságot (kasznárságot) Csopak, Paloznak, Lovas, Alsó- és Felsőörs
2. a rátóti ispánságot Kádárta és Rátót
3. a fülei ispánságot Füle és Peremarton,
4. a pécselyi ispánságot (Kis)Szőlős, Nagy- és Nemespécsely, valamint Füred alkották.¹³

A személyi vagy hivatali hierarchiát a dolgozat végén található sematikus rajz mutatja be. A továbbiakban a magyarázat ezt az ábrát fogja követni, részletezve az egyes tiszviselők feladatait. Itt is szükséges megemlíteni, hogy az ábra is a veszprémi uradalomra vonatkozó gazdasági iratok alapján készült, a délkelet-balatoni és a merenyei uradalom irataiból nyerhető adatok nem teszik lehetővé az uradalmak felépítésének teljes rekonstrukcióját. Általánosságban megállapítható, hogy csak a legfelsőbb gazdaságirányításban és döntéshozatalban — rendeletek kiadása, gazdatisztek alkalmazása, elbocsátása — vettek részt egyházi

egységes irányítás alatt lévő birtokszervezeti központot, utóbbin az egymáshoz földrajzilag közel elhelyezkedő és valamilyen kapcsolattal rendelkező birtoktestek központját értem — a kettő közti különbség tehát elsősorban a szervezettségben keresendő.

¹¹ Ilyenek például a VEVÉR, *Alapleltár*. 13, Töredékes gazdasági számadások, 10–14. sorozata; HORVÁTH T., 1980. XV–XVIII. csomók.

¹² A merenyei birtokközpont ekkor még feltételezhetően nem uradalmi központ. Ld. a tiszttartónál leírtakat.

¹³ Legplasztikusabban a robotcomputusban tűnik elő a kerületi beosztás. VÉK POe 85/a. 1816. évi robotcomputus.

személyek, a gazdaság tényleges napi ügyeiről a káptalan alkalmazásában álló világi (szak)emberek, a gazdatisztek döntöttek.

A forrásokra visszakanyarodva itt kell külön szólni a *Protocolla miscellaneorum* sorozatba tartozó 18. kötetről, amely a „kiadott Rendszabások a rátóti Ispányságba, 1812.” címet viseli.¹⁴ Ez a kötet szolgált igazi útmutatóként ahhoz, hogyan kell értelmezni a veszprémi uradalom egyes tisztségviselőinek feladatköreit, milyen alá- és fölérendeltségi viszonyok voltak jellemzőek az egyes gazdatisztek között. Ez a rendszabás nyújtotta a legtöbb segítséget a gazdaság struktúrájának rekonstruálásakor, amelynek tapasztalatait a további kötetek adatai elsősorban megerősítették és további példákat biztosítottak ahhoz. A kötet első néhány oldalán arengaszerű elméleti bevezetés található a káptalan gazdaságának működéséről, mely szerint azt a felebaráti szeretetnek kell áthatnia. Ezután következik az egyes gazdatisztek feladatának bemutatása, sorrendben a számvevői, tisztartói, számtartói, kasznári, pincemesteri, ispáni és erdőmesteri hivatal kötelességei, majd a falusi bírakra és az „árvák atyjára” vonatkozó rendszabások. Mint később látni fogjuk, a felsorolás nem feltétlenül követi a gazdaságbeli hierarchiát, hiszen például az erdőmester feltehetőleg magasabb rangú gazdatiszt volt, mint az ispánok.

Más, korabeli nagybirtokstruktúrát tárgyaló összegzésekkel összevetve, a veszprémi káptalan uradalmáról a következők állapíthatók meg. Ellentétben például a váci püspökség, a kalocsai érsekség vagy általában a világi nagybirtokok birtokaival, a káptalan kollegiális, testületi volta miatt sajátos helyzetben volt. Nem volt ugyanis egyszemélyi felelőse a gazdaságirányításnak; a nagyprépost sokkal inkább volt „első az egyenlők között” a káptalan birtokait illető döntések meghozatala tekintetében, hiszen döntéseiről a káptalannak beszámolt, sokszor azokat a káptalannal együtt hozta meg. Ugyancsak a testület felhatalmazásából és megbízásából működött a 18. század végétől nyomon követhetően a gazdaságirányítás élére, annak legfelső (1.) szintjére kinevezett kanonok, Veszprém esetében a divisor. Az ő szerepének feleltethető meg a törökkor után katonai funkcióitól megszabaduló, egy-egy nagybirtokos valamennyi birtokát, uradalmát összefogó praefectus, akit a 18. század folyamán egyre inkább jószágigazgatónak (*bonorum director*) neveznek a források. Ugyancsak a legfelső birtokigazgatási szinten volt található a *Fiscalatus* és a számvevői tisztség is.¹⁵

¹⁴ VÉKL PM 18.

¹⁵ BÁN, 1993. 30–31. Utóbbi kettő itt jogügyigazgatóként illetve *rationum exactorként* szerepel. A *Fiscalatus*nak a jogügyigazgatósággal történő azonosítására ld. HORVÁTH F., 1989. 36. Horváth említi még a főpénztárnokot, aki az uradalom pénztárában lévő készpénzkezelésre volt hivatott, azonban ilyen jellegű tisztséggel vagy hivatallal eddig a veszprémi káptalan kapcsán nem találkozom. A *fiscalis* tekintetében külön kell választani annak ügyészi és ügyvédi funkcióit. A *fiscalis* mint ügyész a káptalan úriszékén működött, a káptalan jogainak védelmében. A *Fiscalatus* keretei között mint ügyvéd járt el; ide egyfelől azok a jogi ügyletek tartozhattak, ahol a káptalan képviselője idegen peres felekkel szemben képviselte annak jogait, tehát olyan perekben, amelyekben már nem a káptalan bírósága döntött. Másrészt olyan kérdésekben, perekben, öröklési ügyletekben, lopásokban, letelepedési („*incolatus*”) ügyekben is ő járt el a káptalan jobbágyaival szemben,

Egy szinttel lejjebb található az egyes uradalmak, dominiumok rendszere. A gazdaságirányítás e (2.) szintjéhez köthető tisztek és az ezek működése kapcsán idővel kifejlődő hivatalok közé először is a tiszttartó sorolható, akinek feladata tulajdonképpen magában foglalja az egyes uradalmakban folyó gazdálkodás valamennyi szegmensére történő felügyeletet. Beosztottjai közé tartozik elsősorban a kasznár, illetve Bán és Horváth alapján a kulcsár (pincemester), az erdőmester, a mérnök, a sáfár és a jegyző.¹⁶ A veszprémi káptalan gazdasági iratanyaga ettől némiképp eltérő helyzetre enged következtetni. Sáfárról – az uradalmi konyha gazdatisztje –, jegyzőről, mérnökről hallgatnak a források; figyelembe véve a vizsgálat viszonylag korai, 1812–1816 közötti metszetét, vélhetően a differenciálódás előtti állapotot láthatjuk. Ugyanakkor a pincemester és az erdőmester tekintetében más a szituáció, ők a káptalan uradalmi felett helyezkednek el, és ilyen megfontolásból ők inkább a gazdaságirányítás első szintjéhez tartozhatnak. E két gazdatiszt, az erdőmester és a pincemester a káptalan valamennyi birtokán és uradalmában láttak el feladatokat. Ennek a magyarázatát ott kereshetjük, hogy mind a borból, mind az erdőből származó jövedelmek számottevőek lehettek, vagy legalábbis közvetlenül készpénzben jelentek meg, továbbá a szőlők és az erdők művelése speciálisabb ismereteket igényelt szemben a földműveléssel és állattenyésztéssel. Mindkét gazdatiszt munkáját az uradalmi tiszttartó segítségével és közreműködésével – de nem ellenőrzésével – végezte, és kettejük közül előbbi saját beosztottakkal is rendelkezett uradalmi szinten, akiket ugyanakkor a tiszttartó is ellenőrizhetett munkájukban, de őket továbbra sem utasíthatta.

A birtokigazgatás területi tagolódásának (3.) szintjén találhatók meg az ispánok, az egyes gazdasági kerületek gazdatisztjei – és, mint látni fogjuk, bizonyos mértékig a kasznár is –, akik alatt már a tényleges fizikai munkát végző béresek, számadók és uradalmi cselédek helyezkednek el (4.). A forrásadottságok tekintetében gazdagabb veszprémi uradalomban tehát a hivatali hierarchia valamelyest megfeleltethető az uradalom területi felépítésének, vagyis az egyes kerületek ispánjai és a kasznár felett az uradalom egészében a tiszttartó gyakorolt felügyeletet. A tiszttartóhoz hasonlóan az uradalmi szinthez volt köthető a számtartói hivatal működése. Felettük a számvevő és a káptalan, illetve annak megbízottja, a divisor gyakorolt felügyeletet. Az alábbiakban a gazdaságirányításban szerephez jutó méltóságok és az egyes tisztek feladatait tekintjük át részletesebben.

amelyek a káptalan vagyonát, javait közvetlenül érintették. Ezek alapján a *Fiscalatus* a gazdaságirányítás (1.) szintjén működő hivatal.

¹⁶ BÁN, 1993. 31–32.; HORVÁTH F., 1989. 37–38.

A káptalan tagjai a gazdaságirányításban

A káptalani gazdaság irányításának élén a nagyprépost állt, akinek feladata volt a káptalani gyűlések összehívása, ahol a gazdasággal kapcsolatos nagyobb horderejű döntések is megszülettek. Jogilag szintén az ő feladata volt a gazdaság és a gazdatiszti jelentések, valamint számadások felülvizsgálata is,¹⁷ azonban ezt ténylegesen a káptalan ezzel megbízott kanonokjai végezték. A káptalan tagjai közül a kanonokok által megválasztott divisor-kanonok feladata volt a gazdasági ügyek felügyelete, a vonatkozó káptalani határozatok végrehajtása, a gazdatisztekkel kapcsolatos ügyek intézése és a jövedelmek behajtása.¹⁸ A kalocsai főkáptalan dékán-kanonokjának munkaköréről bővebb leírás is ismert – a veszprémi káptalan divisor-kanonokjának talán leginkább ő feleltethető meg feladatköreik hasonlósága miatt. A dékán-kanonok volt a káptalan gazdasági ügyeinek felelőse, feladata volt a főkáptalan ügyeinek kormányzása és irányítása, tanácskozások – tisztszékek – tartása; szükség esetén a gazdálkodás személyes helyszíni vizsgálata; a gazdatisztek naplóinak és jegyzőkönyveinek vizsgálata, a gazdatisztek munkáinak felügyelete, azok kinevezése és elmozdítása; az uradalmi pénztár ellenőrzése; a káptalan beleegyezésével bérleti és adásvételi szerződések megkötése.¹⁹ A tisztség nem stallumhoz, hanem személyhez kötődött.²⁰ Hasonló szerepet tölthetett be az egri püspökség gazdaságirányításában a már e néven említett jószágigazgató, az inspector vagy később a provisor.²¹

A számvevő

A számadásokat megvizsgáló személy az exactor vagy számvevő volt. A vizsgálat alapját képező 1812. évi rendszabásból nem derül ki egyértelműen, hogy vajon világi vagy egyházi személy viselte ezt a tisztséget. Az bizonyos, hogy az 1780. évi káptalani statútumokban ezt a feladatot a kanonokok közül kikerülő

¹⁷ Bajzáth-féle statútumok, Caput undecimum: „Praepositi officii et obligationis est commune capituli bonum promovere ... capituli bona singulis annis visitare.” Idézi: PFEIFFER, 1943. 68.

¹⁸ Bajzáth-féle statútumok, Caput decimumsextum: „Divisor itaque obligatur communi capitulari oeconomiae diligenter intendere, quod circa hanc alterandam et mutandam in re ipsa aut modo a capitulo determinatum extiterit, sedulo observare et exequi, officiales in recto ordine et mutua sibi invicem debita subordinatione continere, ab illis redditus percipere atque hos inter capitulares dominos, prout cuique competit, iuste absque ulla in suum commodum reflexione dividere ac demum de divisio pecuniariis proventibus et erogationibus rationes documentis suffultas singulis annis reddere, ideo enim de omnibus redditibus centesimam habet.” Idézi: PFEIFFER, 1943. 71–72.

¹⁹ Érdemes az egyes kanonokok középkori feladatát is megvizsgálni. Mályusz Elemér a dékánt a nagyprépost helyettesének tartja, aki a kanonokok közül választással kerül ki, és aki a nagyprépost távollétében vezeti a káptalant. 1397-ben Esztergomban ugyanakkor a dékán helyettesítésére a peres ügyekkel foglalkozó *procurator* mellett év végén *divisor*t választottak a gazdasági ügyek felügyeletére és a jövedelmek szétosztására. MÁLYUSZ, 1971. 64–65. Az egyes kanonoki feladatok történeti vizsgálata a veszprémi káptalan tekintetében még várat magára.

²⁰ LAKATOS, 1998. 29.

²¹ SOÓS, 1955. 100.

provisorok látták el.²² Az 1812. évi rendszabásban a számvevőt nem illette meg a kanonokoknak egyébként kijáró „főtisztelendő” címzés, ekkor valószínűleg már világi személy tölthette be ezt a funkciót. Bár a rendszabás a számvevői pozíciót veszi elsőként sorra, a neki számadással tartozó tisztek közül hiányzik a tiszttartó, aki az egyes uradalmak első tisztviselője volt.²³ A számvevő kötelességei között elsőként megemlíttet egyes járásbeli Inventariumokat, leltárokat azok elkészülte után – új gazdatiszt kinevezésekor kellett ezt összeállítani – egy példányban a kinevezendő új tisztnek, a másikat pedig a divisor vezetésével összeülő, de jegyzőkönyveit a tiszttartó által vezetett tisztiszeknek volt köteles bemutatni és átadni. Szintén a tiszttartó közreműködésével végezhetette el évente változó időpontban a járásbeli kasszák (cassa), magtárak (granarium) és pincék vizsgálatát, az ott található pénzek és javak összevetését a helybeli tisztek által vezetett gazdasági naplókkal (diarium) és jegyzőkönyvekkel (protocollum).²⁴ A falusi bírakkal és az „árvák atyjával” kapcsolatos kötelessége a Fiscalatus által kiadott rendeletek megtartatása, azok számadásainak vizsgálata volt.²⁵

A pincemester

A számára kiadott utasítások alapján kötelességei közül első volt a dézsma végzetével az uradalmi pincék megvizsgálása és számbavétele a tiszttartóval, majd ezt követően az ott található boroknak együttesen történő assignálása a helyi gazdatiszt bevételei közé. Ugyancsak a tiszttartóval közösen kellett szintén a helyi gazdatisztek számadása alá adnia a fejtés végével a borok újólag történt összeírását (reinventatio-ját), valamint az új és régi bor mennyiségét a gazdatiszt naplójával egybevetnie. A pincemester kizárólag a helyi tisztnek adhatta ezt követően oda a pincék kulcsait. Az egyes kocsmákra vonatkozóan gondoskodnia kellett a kocsmáros bevételi és kiadási „könyvecskéjének” megvizsgálásról, arról havonta a tiszttartónak volt köteles számot adni.²⁶ A borok eladásából be-

²² Bajzáth-féle statutumok, Caput decimumsextum: „Provisoribus rationum incumbet obligatio cum attentione rigorose examinandi et censurandi per capitulum sibi pro revisione exhibitas rationum rationes, num videlicet hi non solum calculum recte duxerint aut etiam perceptum rite erogaverint, sed etiam num omnia ea, quae ab ipsis percipienda et exigenda erant, accurate ac omni cum solertia exegerint, perceperint et exacta ac percepta rationibus suis debite induxerint. Si quas demum difficultates ex censuratis rationibus eruerint, tales in scriptum relatas pro earum dissolutione aut explanatione cum rationantibus ante horum absolutionem communicare oportebit.” Idézi: PFEIFFER, 1943. 73.

²³ Neki tartoznak számadással a tisztek, a falusi bírák (a helységek választott előljárói) és az árvák és özvegyek javainak kezelésével megbízott „árvák atyja.” VÉKL PM 18., 8.

²⁴ VÉKL PM 18., 8–12. és 44–45.

²⁵ Külön sorozat található e két tisztségviselőre a káptalani leltárban. Előbbire példa a VEVÉR, *Alapleltár*. 13. Töredékes gazdasági számadások, 3. Falusi bírák számadásai, 1774–1842. Utóbbira példa a töredékes szálás anyagban 1816–1848 közötti árvaszámadások, illetve a VÉKL PM 20., Balaton Fűredi Árvák Jedző Könyve, 1809–, és VÉKL PM 21., Paloznaki Árvák Jedző Könyve, 1806–1844.

²⁶ Ilyen kocsmái számadásokra példa a Tisztiszeki jegyzőkönyvek töredékesen fennmaradt és összekeveredett mellékleteiben található. VÉKL POe 58. Tisztiszeki jegyzőkönyvek, Mellékletek.

folyt összeget a Számtartóság bevételként assignálta; a borok árát a tisztiszéken kellett meghatározni. A kocsmán kívül bor adásvétele egyetlen számadással tartozó gazdatiszt számára sem volt engedélyezve. Ugyancsak a pincemester feladata volt a bor tárolásához szükséges hordók fölmérése, állapotuk meghatározása, a szükséges új „edények” beszerzése. A hordókról jelentést kellett készítenie, amely jelentéseket 1-1 példányban a Számvevőségnek, a tiszttartónak és a számadással tartozó gazdatisztnek adott át. Új hordók Merenyén, Siófokon és Veszprémben készültek a káptalan számára — a feltételezett három birtokközpontban.²⁷

Az erdőmester

Az erdőmester irányította az egyes uradalmakhoz tartozó erdőket, az azokban történő vágásokat, a kivágott fák fölosztását szerszám-, épület- és ölfákra; felügyelte a jobbágyok faizását — amely jog alatt itt a kivágott fák ágaiból történő részesedés értendő az egyes helységek elöljáróinak, bírának közbejöttével —, az erdőkben történő makkoltatást, valamint joga volt arra, hogy az erdőkben vadászatok és a vágások alkalmatosságán kívül tartózkodóakkal szemben eljárjon. Köteles volt együttműködni a területileg illetékes gazdatiszttekkel, de felelősséggel egymásnak nem tartoztak.²⁸ Az erdőkerülők ugyanakkor csak az erdőmesterek tartoztak engedelmességgel, de munkájukat évente többször váratlanul ellenőrizhette a tiszttartó mint a gazdaság „főbb vigyázója”. Az egyes erdőkerülők a gondjaikra bízott erdőben felelősek voltak az esetlegesen okozott károkért, például lopás, gyújtogatás, határjelek megsértése stb. A kádártai erdőkerülő ezenkívül a csőzsi teendőket is ellátta kevesebb kerülői munkája miatt, de más gazdatiszt őt sem kényszeríthette egyéb feladatok elvégzésére. Az erdőmester bakonybeli feladatainak sokasága miatt a káptalan melléje vadászt (jáger) nevezett ki Fülére és Ságvárra, akik a fülei és peremartoni, illetve a ságvári, kiliti és berényi erdőkben egy-egy kerülő segítségével végezték az erdőkkel kapcsolatos teendőket, annyi meghagyással, hogy a ságvári fővadásznak heti extractusait a kiliti tisztiszékre, a fülei fővadásznak pedig a helyi gazdatisztn keresztül a veszprémi tisztiszékre kellett beadnia.²⁹ A merényei vadász szintén az erdőmester beosztottja volt.³⁰ Az erdőmester és a fővadászok közti viszony tekintetében megállapítható, hogy az erdőmester beosztottjaiként fővadászok működtek az

²⁷ VÉKL PM 18., 63–66.

²⁸ Az „Erdő Mester Úr kéczer ezennel pedig 3szor hivatalosan emlékeztetik, hogy minekutána a gazdaságbeli Tiszt Uraknak az ő hivataljában avatkozni sem jussok, sem kötelesség nem volna, — a Controleriát ki vévén — hogy a vágást sietetni elnemulassa” VÉKL POe 58., 136. bejegyzés.

²⁹ VÉKL PM 18., 80–91.

³⁰ VÉKL POe 58., 333. bejegyzés.

egyes uradalmakban.³¹ A Rátóti Fővadász Naplója címmel az 1856–1869 közötti időszakból maradt fenn gazdasági napló.³²

Az erdőmester köteles volt jegyzőkönyvet vezetni az erdőkben hetente történt kiutalásokról, vágásokról és más munkákról, amelynek alapja a pontosan vezetett gazdasági napló volt. Ugyancsak jegyzőkönyvet vezetett a káptalan tagjainak történő kiutalásokról és egyéb feladásokról.³³ Ezeket hetente a tisztiszek előtt tartozott bemutatni. Az erdőmester munkájáról elsősorban az uradalmi tisztiszékeknek tartozott elszámolással.³⁴ Az erdőkben tartandó vágás előtt a kijelölt területet a tiszttartóval és a helyileg illetékes gazdatiszttel kellett megjárnia, a vágásra kijelölt erdőrészeiről a tisztiszékeknek tartozott jelentést tenni, ahol döntöttek a kanonokok számára kiutalandó és az eladandó fák fajtájáról és mennyiségéről. Ugyancsak ez a három tiszt becsülte föl a legeltetésre kijelölt erdőben található makk és gubacs mennyiségét, illetve a kanászok segítségével az azon eltartható sertések számát, amit a tisztiszékre terjesztettek be. Csak a dékántól származó assignatióval adhatott el – az előzetes jelentés betérjesztése után – kidőlt fát, engedélyezhetett vadászatot. A tiszttartó tartozott az erdőkből az általa kihordatott fákat ellenőrizni, azokat assignálni és mennyiségéről nyugtát adni.³⁵

A tiszttartó

Tiszttartóból a rendszabások kettőt említenek meg, egyet Kilitiben, aki a siófoki, szabadi, kiliti, ságvári és berényi ispánokra felügyel, a másikat Veszprémben, aki a veszprémi, rátóti és kádártai, fülei, balatonmelléki, helybeli tisztek előljárója.³⁶ Feladatköre hasonló a kalocsai káptalani tiszttartóhoz, ahol is ő volt a dékán első munkatársa, aki a gazdatisztek közvetlen felügyeletével, a dékán által tőlük megkövetelt elszámolások elkészítésével volt megbízva, valamint részt vett az

³¹ „Minek utána az Erdők minéműségének meg ösmerése, és azoknak fell vevése az erdei gazdálkodás kút fejét teszik, ezeket pedig előbb, mintsem az erdei gazdasághoz kezdeni lehet ki tanulni szükséges volna, azért a Feő Vadász mihelyst a szolgálatjában bé lépni fog, azonnal ezen *Uradalomhoz* tartozó erdőket meg járván, minden figyelmetességgel azokat megvizsgálni köteles leszen.” VÉKL PM 18., 80. Ugyancsak az uradalmi fővadászt említik a rendszabás erdőmesteri cikkelyei közül a 2. (80. lap), a 8. (85.), 9. (86.) és 14. (91.) sorszámúak.

³² VÉKL POe 163. A Rátóti Fővadász Naplója. 1856–1858. és VÉKL POe 164. A Rátóti Fővadász Naplója. 1859–1869.

³³ Az első jegyzőkönyv a következő pontokat tartalmazza: sorszám, dátum, favágó neve, észrevétel, bére, robot, levágatott épület-, szerszám- és ölfá. A második jegyzőkönyv pedig a sorszámot, dátumot, a vásárló vagy a kiutalt nevét, a fa mennyiségét álló-, szerszám- és ölfák megjelölésével. VÉKL PM 18., 90–91.

³⁴ VÉKL PM 18., 19. 1815. évi számadását a tisztiszékre a VÉKL POe 58., 51. bejegyzése alatt terjeszti be.

³⁵ VÉKL PM 18., 81–91.

³⁶ VÉKL PM 18., 15. és 47. A felsorolás ebben a sorrendben megfeleltethető a fentebbi négy ispán-ságnak.

uradalmanként hetente tartott tisztiszéki üléseken.³⁷ Érdekes, hogy bár a zalai Merenye már csak a földrajzi távolságból következően is külön birtoktestet alkothattott, a kiadott rendszabásokban mégis külön tiszttartója — ahogy a rendszabás más gazdatisztet sem említ meg a zalai birtokokkal kapcsolatban —, sőt, a veszprémi tisztiszéki üléseken 1816-ban a merenyei számtartó és ispán is többször feltűnik.³⁸

A veszprémi tiszttartó egyik legfontosabb feladata az egyes gazdatisztok munkájának ellenőrzése, valamint a tisztiszékek lehetőleg hetenkénti megtartása. Bár ezen nem ő elnökölt, a tisztiszéki jegyzőkönyvek vezetése az ő hatáskörébe tartozott.³⁹ A heti gazdasági üléseken a megjelenő gazdatisztok gazdasági naplóikat a tiszttartók által vezetett Assignationale protocollum-okkal („megbízási jegyzőkönyv”) kellett egyeztetniük. Bonyolítja némileg a képet, hogy az ülések jegyzőkönyveit a dékánnak kellett megküldeniük, amely méltósággal az eddigiekben a veszprémi káptalan esetében nem találkozunk. Magyarázata ennek az lehet, hogy ez esetben vagy a divisor-kanonokat illeték ezzel a névvel, vagy valóban létezett külön dékán- és divisor-kanonok is. Mint ahogy az előbbiekben a számvevőnél már láttuk, szintén a tiszttartó feladata volt az ispánságok inventáriumainak vizsgálata a számvevőnél már ismertetett mód szerint. Az egyes gazdasági bizottságok tisztjei és alkalmazottjai — hajdúk, kerülők, béresek, gazdasági cselédek — neki tartoztak engedelmességgel, s őket a tiszttartó vétség esetén megbüntethette, a cselédeket akár testi fenyítéssel is. Az alkalmazottak felvételéről a tisztiszék előzetes döntése nélkül is dönthetett, annak utólagos tájékoztatása mellett. Ellenőrzése alá tartozott a borok, a különböző fák, a téglák, a nád tisztiszékeken meghatározott árfolyam szerinti kereskedelmének felügyelete.⁴⁰ Csak az ő jelenlétükben lehetett a járásbeli és uradalmi kasszából pénzt kivenni, ugyanez volt a feltétele bármilyen terménybeli járandóság és kötelezettség (deputatum vagy conventio) teljesítésének.⁴¹ A tiszttartó számára kiadott káptalani rendelkezések külön megemlítik a birkákat, mint amelyek „most a gazdaság edgyik fő részét” képezik, amely tény egyben azt is mutatja, hogy a differenciált irányítás a gazdaság különféle ágai között az 1810-es évek elején

³⁷ LAKATOS, 1998. 29.

³⁸ VÉKL POe 58., például, a 44., 114., 288., és 333. sorszámú ügyekben 1816-ban. Ez megerősíteni látszik azt, hogy 1816-ban még nem alkottak külön uradalmat a zalai birtokok. Az itteni gazdatisztokra vonatkozó adatok alapján is úgy tűnik, hogy tiszttartó ekkor még nem, de számtartó, kasznár és ispánok már működtek. A „merenyei uradalom” kifejezés is csak az 1830-as évek végétől támasztható alá adatokkal. Mivel a tiszttartót illetően hallgatnak a források, illetve a veszprémi uradalmi tisztiszékekre citálnak ügyeket Zalából, arra a következtetésre kell jutnunk, hogy ez a birtokegyüttes ekkor még nem alkotott teljesen önálló uradalmat. A zalai birtokokra vonatkozó adatokat lásd később.

³⁹ VÉKL PM 18., 15.; VÉKL POe 58., az üléseken a divisor-kanonok elnökölt, de ő nem minden esetben vett azokon részt.

⁴⁰ VÉKL PM 18., 19–23. Ugyanakkor a testi és verbális fenyítéssel a hajdúk, kerülők, más uradalmi alkalmazottak nem élhettek, ők csak jelentést tehettek az engedetlenekről a helybeli tisztnek. VÉKL PM 18., 46.

⁴¹ VÉKL PM 18., 26.

még nem létezett. A juhokat a számadó gazdatisztek, hasonlóan más állatokhoz és a terményekhez, a tiszttartói hivatal ellenőrzése alatt tartották, aki az azokkal kapcsolatos fontosabb eseményeken – nyírás, a birkák csoportokba osztása, számadás benyújtása – személyesen jelen lenni tartozott.⁴²

A rendelkezésre álló források alapján úgy tűnik, hogy a tiszttartó hatáskörébe tartozhatott a *Protocolla oeconomicalia* sorozat *Assignationale protocollum* alsorozatának vezetése.⁴³ Ebben ugyanis a gazdaság valamennyi tisztjének felügyelete alá tartozó területről, illetve járásból megtalálhatóak mind a kiadások, mind a bevételek. Az 1816. évi *Assignationale protocollum* kötet is így épül föl. Először a veszprémi Számtartóság bevételei és kiadásai következnek (1–41.), majd a csopaki kasznárság (42–46.), ezt ismét a veszprémi Számtartóság assignatioi követik (48–50.), amit az egyes ispánságok – fülei (59–69.), rátóti (83–86.), pécselyi (102–103.) – bejegyzései követnek, és a kötetet az erdőmester assignatioi zárják (120–126.).⁴⁴

A tiszttartó által vezetett tisztiszéki jegyzőkönyvek alapján megállapítható, hogy a tisztiszéki vagy gazdatiszti gyűléseket hetente-kéthetente tartották, minden valószínűség szerint uradalmanként, tehát ebből a szempontból ezek a gazdaságirányítás (2.) szintjéhez köthetők. A veszprémi uradalmi tisztiszék elnöke az 1816. évi tisztiszéki üléseken készült jegyzőkönyvek szerint tehát a divisor-kanonok, rajta kívül a fiscalis, a tiszttartó, a számtartó, a csopaki kasznár és a rátóti, fülei, pécselyi ispánok vesznek részt, illetve alkalmanként az erdőmester is föltűnik.⁴⁵ Egyrészt a tisztiszékről is kerülnek át nagyobb jelentőségű ügyek a Fiscalatus-hoz, másrészt itt helyben tárgyalták meg és bonyolították le a kisebb jelentőségű ügyeket. A tisztiszékre nyújtották be az egyes gazdatisztek havi gazdasági kivonataikat (*extractus*), de az erdőhasználatot, fuvarozást, robotosok és béresek dispozióját, házügyeket és árvaügyeket érintő döntések is születtek ezen a fórumon.⁴⁶ Ez utóbbi két ügycsoport ugyanakkor rendszeresen feltűnt a Fiscalatus-i jegyzőkönyvekben is.⁴⁷

A számtartó

A számtartók esetében is két hivatalnokról szól a rendszabás. Mind a siófokinak, mind a veszpréminek feladata volt az ellenőrzése alatt lévő pénztárba befolyó

⁴² VÉKL PM 18., 37–44.

⁴³ VÉKL PM 18., 16.

⁴⁴ VÉKL POe 69.

⁴⁵ A tisztiszéki ülésekről készült jegyzőkönyvek elején minden esetben felsorolják az ott részt vevő gazdatiszteket. Vö. VÉKL PM 18., 1816. év bejegyzései.

⁴⁶ Vö. SOÓS, 1955. 100.

⁴⁷ Bán Péter említi, hogy a központi tisztiszéken kívül uradalmi és kerületi tisztiszékek is működtek más birtokokon. A forrásokból következően az általam vizsgált tisztiszéki irategyüttes a veszprémi uradalom sessióinak üléseit tartalmazza, s adatok vannak a délkelet-balatoni kerület tisztiszékének működésére is. Kerületi és központi tisztiszéki iratokat a levéltári anyagban egyelőre nem találtunk. BÁN, 1993. 36.

jövedelmekről számot adni, azok beszedésére ügyelni, a jövedelmekről naplót vezetni, valamint havi kivonatokat (extractus) készíteni. Bár Csopakon a veszprémi uradalom területén már működött egy kasznár, a földrajzi közelség miatt mégis a veszprémi számtartónak volt kötelessége a jutasi majorság gabonáját a veszprémi magtárba beszállíttatni, de azzal a kitétellel, hogy magát a kasznári utasításokhoz tartani köteles.⁴⁸

A veszprémi uradalomban – szemben a délkelet-balatonival, ahogy majd látni fogjuk – mind a kasznári, mind az egyes járások élén álló ispáni hivatalok be voltak töltve. Bár, mint láthattuk, a veszprémi számtartó bizonyos kasznári feladatokat is ellátott a hozzá a csopaki kasznárénál földrajzilag közelebb eső területeken, elsődleges feladata mindazonáltal a készpénzbeli jövedelmek kezelése lehetett. Az egyes kerületi gazdatisztek kezéből a pénzügyek kezelése ki volt véve, mivel minden általuk bevételezett összeget a tiszttartónak kellett assignálnia, és az ispánok hetente kötelesek voltak befolyt pénzjövedelmeiket a nyugta ellenében a számtartónak átadni, akinek ezenkívül kimutatást kellett készítenie az esetleges tartozásokról is név szerint.

A számtartói hivatalhoz köthető minden valószínűség szerint a *Protocollo oeconomicalia* sorozat *Manuale rationistatus* alsorozatának kötetei. A kötetek két részre oszlanak, az 1816. évi kötet első része harminchat pontban sorra veszi a „Weszprémi Számtartóság Számadása alá bé jött Kész Pénz”-eket, majd a „Weszprémi Számtartóság Számadási alul ki adatott Kész Pénz Szám Adása” következik. Az összegek minden esetben pénzbeliek, forintban és krajcárban szerepelnek.⁴⁹ Hasonlóan készpénzbeli jövedelmek vezetésére szolgálhattak a számtartóságnál a *Manuale*, illetve a *Diarium æris parati* sorozatok is. Ezek közül a *Manuale æris parati* vaskosabb kötet, amelyet, abból ítélve, hogy azokban olyan tervezett tételek is szerepelnek, amelyek végül nem folytak be, valószínűleg az adott év elején készíthették. A *Diarium æris parati* ezzel szemben, amint neve is mutatja, a napi bevételekről és kiadásokról ad számot. A *Manuale æris parati* és *Diarium æris parati* sorozat tételei megfeleltethetők egymásnak, utóbbi kötet sorszámmal iktatott bejegyzései a *Manuale æris parati* kötet megfelelő részébe lettek beosztva.⁵⁰ Valamivel nehezebb megfeleltetni egymásnak a *Manuale rationistatus* és a *Diarium* (és ezzel párhuzamosan a *Manuale*) *æris parati* sorozatokat, de alapos munkával az egyezések itt is megtalálhatóak.⁵¹ Ugyancsak egyezésekre lehet bukkanni a már említett tiszttartói *Assignationale*

⁴⁸ VÉKL PM 18., 53.

⁴⁹ VÉKL POe 67.

⁵⁰ VÉKL POe 68. (*Manuale*) és 65. (*Diarium*). A fentiekből következően a *Manuale*ban föltüntetett tételek egyszerűbben kereshetők ki a *Diarium*ból, mint fordítva.

⁵¹ VÉKL POe 67. (*Manuale rationistatus*), Pl. a kiadások, 153. és 154. tétele megegyezik a VÉKL POe 65. (*Diarium æris parati*) 126. és 127. bejegyzésével.

protocollum és a Manuale rationistatus kötetek között, továbbá ez utóbbi révén a Manuale és Diarium æris parati sorozatokkal is.⁵²

A kasznár

Az 1812. évi rendszabás szerint a csopaki ispánság egyben kasznárság is volt. A két fogalom közül a rendszabás a kasznárét tárgyalja előbb. A kasznárok és ispánok közötti viszonyra vethet fényt a Tisztiszéki jegyzőkönyv egyik bejegyzése, amelyben a káptalan kifizetést vállal a csopaki kasznár jövedelmének kiegészítésére oly összegig, amennyivel az több lenne a csopaki ispánénál.⁵³ A kasznárok – a délkelet-balatoni uradalomban is található kasznár, Siófokon, és Merenyén is, ez utóbbiról a rendszabás nem tesz említést – feladatai között elsősorban a gabonával és a gabonajövedelmekkel kapcsolatos rendelkezések találhatók meg. Feladata volt tehát napló vezetése a gabonabevételekről és kiadásokról, a gabonamalmokban történő őrlésről rovás kiadása, az egyes magtárak bemérésének elvégzése a tisztartó vagy küldöttje jelenlétében, valamint a nyomtatás vagy cséplés elvégzésekor ugyancsak rovás készítése. Ezen kívül havi extractusokat kellett készítenie a gabona státusáról, köteles volt a naplóhoz képest a nagyobb eltérésekről a tisztiszéken jelentést tenni, a gabonát a megfelelő időben megforgattatni.⁵⁴ A számtartóhoz nem tartozó gabona és malomügyek közül ellátta az al mádi, balácai, nosztori, ábrahádi, alsó- és felsőörsi, lovasi, paloznaki, csopaki, füredi, szőlősi, vászolyi, tótvázsonyi, nemes-, nagy- és kispécselei, valamint a kispaludi helységben lévő káptalani birtokok gabonáigyeinek felügyeletét. Az ispánokhoz hasonlóan el kellett végeznie a „Domalis Conscriptio”-t is, amelynek segítségével magának telek-(funduális)-könyvet készített az egyes alá tartozó településekről, föltüntetve abban a jobbágyi, béres

⁵² Pl. VÉKL POe 69 Veszprémi Számtartóság No. 527–530 megegyezik a VÉKL POe 67. 394., 393., 392. és 390. sorszámu bejegyzéseivel.

⁵³ VÉKL POe 58., 368. bejegyzés. Ugyancsak csopaki ispánról esik szó a 355., 362., 368., 380. és 381. bejegyzésben, amelyek az 1816. november 16., 24. és 30-án tartott ülésekről készültek. A helyzetet az bonyolítja tovább, hogy minden bizonnyal éppen ebben az időszakban történt váltás a kasznári hivatal élén, ahol idősebb Kósa János helyét ifjabb Kósa János vette át, a fenti adatok tükrében legalábbis az ispáni feladatköröket illetően. További adatok is mutatnak arra, hogy a kasznári és ispáni hivatalok „vándorolnak” az egyes kerületek között. Csopakon ispán is szerepel – HORVÁTH T., 1980. 41. –, Fülén kasznár – HORVÁTH T., 1980. 70. –, de Fokszabadin és Siófokon kasznár és ispán egyaránt föltűnik – HORVÁTH T., 1980. 64–65., 227–228. Magyarázata ennek az lehet, hogy az egyes személyek kapták meg a kitüntető kasznári címet, tehát az nem gazdasági kerülethez, hanem elsősorban a káptalan által vélhetően megbízhatónak ítélt és így magasabb pozícióba juttatni kívánt személyhez kapcsolódott. Ezenkívül valószínűnek látszik, hogy nem minden esetben töltötték be az egyes önálló gazdatiszti hivatalokat, amely megmagyarázhatja, miért csak két gazdatiszt található a délkelet-balatoni uradalomban 1812-ban (ld. később). Az sem zárható ki, hogy az uradalomszervezés és ezáltal a differenciált gazdaságirányítás ekkor még csak a veszprémi uradalomra volt jellemző, ahogy azt láthattuk a zalai birtokokkal kapcsolatban, a távolabb fekvő vidékeken az ispáni hivatalok betöltésére csak későbből van adat. Igaz, korábbi a rendszabáson kívül a területre vonatkozóan viszont csak töredékesen vannak adataink.

⁵⁴ VÉKL PM 18., 55–57.

és remanens — földesúr és jobbágyok által közösen bírt, fel nem osztott maradvány — földeket, a hozzájuk tartozó bérek és szolgálatok összeírásával együtt.⁵⁵ További kötelességei megegyeztek az ispánok feladataival.

Az ispánok

Az ispánok az egyes uradalmakhoz tartozó gazdasági kerületek (districtus), „járások” élén álló gazdatisztek voltak.⁵⁶ Munkájukról, amely a gazdaság valamennyi területére kiterjedt, folyamatosan tájékoztatniuk kellett a tiszttartót. Határsértések esetén a behajtásokról és zálogokról, erdőpusztításokról, valamely jobbágy kisebb vétségéről a tisztszéken voltak kötelesek beszámolni, nagyobb vétség esetén pedig ugyanígy kellett cselekednie a Fiscalatus előtt; a gabonaméréseken a tiszttartóval közösen egyeztettek a tényleges gabonamennyiséget az Assignationale Protocollum tételeivel; a magtárakból kiadásokat a tiszttartó jelenlétében tehetettek. A borfejtés után a borok mennyiségét a tiszttartó, a számvevő vagy a pincemester jelenlétükben megmérték, a kocsmárosok bevételi és kiadási „könyvecskéjét” a tiszttartóval vizsgálták meg. Pincébe, magtárba csak jelenlétükben lehetett bemenni. Kötelesek voltak a Fiscalatus által kiadott erdőbeli és árvákra vonatkozó rendelkezéseket betartatni, a bírósámadásokat és a funduális könyveket elkészíttetni. Évente a Domalis Conscriptio-t a kasznárnál már ismertetett módon tartoztak megtenni, valamint egyúttal robotcomputust is készíteni.⁵⁷ Ez utóbbit a tiszttartó ellenjegyezte, ahogy az aláírásból kitűnik.⁵⁸ A tiszttartóval együttesen összeírást kellett az ispánoknak készíteniük a királyi jogon bírt haszonvételekről, az ún. „Regale Beneficiumok”-ról is, vagyis a malmokról, mészárszékekről, kocsmákról és pálinkafőzdekről, a halászatról, vadászatról és kereskedésről.⁵⁹ Havonta kötelesek voltak kivonatot benyújtani a tisztszékekre az általuk irányított járásról, valamint naplóikat ugyanitt tartoztak bemutatni.⁶⁰ Jelen kellett lenniük a vármegyei adóösszeírásnál is, az ott tapasztalt esetleges visszaélésekről a tiszttartónak be kellett számolniuk, aki azt a Nagyprépostnak vagy a Fiscalatusnak jelentette.⁶¹

⁵⁵ VÉKL PM 18., 58. Kérdés ugyanakkor, hogy a gazdasági levéltárban található funduális könyveken az úrbérrendezést követően készültek-e vagy az ispánok által évente készített telekkönyveket kell értenünk.

⁵⁶ Bán Péter megemlíti, hogy némely világi nagybirtokokon az ispánok (és a kasznárok!) viszonylagos gazdasági-pénzügyi önnállóságra tettek szert az 1740-es évek után az egyes uradalmakon belül kialakított kerületeikben. Itt is erről lehet szó, igaz, a források 1812-ből valók. BÀN, 1993. 38

⁵⁷ VÉKL PM 18., 67–70.

⁵⁸ VÉKL POe 85/a, 1816. évi robotcomputus Papp Imre Tiszttartó aláírásával. Ugyanakkor a fehérvári custodiatásban a robotokat a Számtartó ellenőrzi, vö. BOJT, 1935. 93.

⁵⁹ VÉKL PM 18., 18.

⁶⁰ VÉKL PM 18., 24–25. A fülei ispán havi kivonatainak betérjesztésére példák: VÉKL POe 58., Tisztszéki Jegyzőkönyvek. 14. (1815. decemberi extractusok), 109. (január–februári), 185. (áprilisi), 253. (május–júniusi), 296. (július–augusztusi), 348. (szeptemberi és októberi) sorszámu bejegyzések.

⁶¹ VÉKL PM 18., 29.

Az egyes ispánokra vonatkozó konkrét rendelkezések közül a fülei ispánnál részben megismételték a korábbi rendelkezéseket, részben pontosan meghatározásra került, mely birtokokról tartozott számot adni. Ezek a fülei és peremartoni allodiaturák, a két helyséből befolyó mindennemű jövedelem, a helybeli jobbágyok robotjai, valamint az ugyancsak a két helységhez tartozó erdők.⁶²

Meglepő módon a rátóti ispán feladatköre a jutasi gazdaságot, valamint a jutasi malmokat és kallókat illetően mintha megegyezett volna a számtartó kasznári kötelezettségeivel, amennyiben mindketten valamelyes ellenőrzést gyakoroltak ezek felett. Azonban a rátóti ispán feladatait a rendszabás pontosan részletezi, és azok kifejezetten csak a malmokkal kapcsolatos teendőkre terjednek ki. A malmokat ugyanis köteles volt szemmel tartani az esetleges visszaélések elkerülése végett, szintén köteles volt a hombárokot beméretni, amelyről a tiszttartónál jelentést is tett, hogy ez utóbbi a kasznárságnál azokat bevételként elkönyvelhesse. Ezenkívül a malmok, kallók fizikai állapotára is köteles volt figyelmet fordítani. A rátóti ispán felügyelete alá tartoztak továbbá a jutasi, márkói és rátóti erdők, melyekben azonban csak ellenőri feladatot gyakorolt az ispán az erdőmester mellett. Ezenkívül a rátóti és kádártai robotok, valamint a kádártai téglavető felügyelete tartozott feladatkörébe.⁶³ A pécselyi ispánról nem tesz külön említést a rendszabás.

A falusi bírák

Az egyes káptalani birtokban lévő településeken a jobbágyok előjárókat választhattak maguknak évente a „józan, jámbor és jó erkölcsű” falubeliek közül, akiket a helységek előjáróinak vagy falusi bírának neveztek. Ők jelentették a kapcsolatot a jobbágyok és a gazdatisztek, vagyis a káptalani gazdasági adminisztráció között. Munkakörük három nagyobb feladat elvégzésére terjedt ki. Naplót tartoztak vezetni a falubeli igazságszolgáltatási ügyekről, a panaszokról és az ítéletekről, a határsértések után behajtott javakról, a becslésekből és büntetésekből származó közjövedelmekről, amely utóbb felsorolt jövedelmekről ún. „Közjövedelmi Protocollumot” is vezetniük kellett. Másodszor ügyelniük kell az adók igazságos beszedésére, hogy minden jobbágynak legyen „Robotkönyvecskéje”, abban gondosan vezessék a leszolgált robotot, a teljesített forspontot és porciót a bírt teleknek megfelelő arányban. Végül a közös jövedelmekről vezetett, már említett jegyzőkönyvben szereplő jövedelmek igazságos szétosztása is feladatuk volt. A közterhek igazságos elosztása érdekében szintén jegyzőkönyvet vezettek,⁶⁴ amelyekbe az egyes tételeket azok neve – termény fajtája, meny-

⁶² VÉKL PM 18., 72.

⁶³ VÉKL PM 18., 73.

⁶⁴ Valamennyi, a falusi bíránál említett jegyzőkönyvről, az azokban vezetendő táblázatról a rendszabásban példa található, összesen négy darab. Ezek: „Forsponti jegyzés”, „Az N. N. Falú adózásának foglalattya”, „Az N. N. Falú adózásának lehajtásában fizettetett”, „Végelszámolás az N. N. lakosoknak tartozás és adózásairól”. VÉKL PM 18., 104–107.

nyisége, pénzjövedelem, munkajáradék stb. — szerint írták be.⁶⁵ Számadásaikat ugyanakkor nem a tisztiszékre, hanem a jobbágyok úrbéri ügyeinek helybéli intézőjeként a „cenzurális uri székre” nyújtották be.

A név kapcsán felmerülhet, hogy ez a fórum azonos volt-e számvevőség hivatala történő fejlődése kapcsán a más birtokokon működő számvevőségi fórummal, a cenzurális székekkel.⁶⁶ Az elnevezés ugyan helyesen utal valamely tiszt számadási kötelezettségeire, azonban jelen esetben másról van szó. Ugyanis a cenzurális (úri-) szék kizárólagos feladata a községi vagy falusi bírák munkájának felügyelete, azok számadásainak felülvizsgálata, az esetleges hibák és tévesztések megjegyzése, superdifficultas-ok kiadása. Mintegy tizenöt dobozni fraktúr csomókban kötött számadás található jelenleg a levéltárban.⁶⁷ Az egyes számadások végén nemcsak a bíró neve és a falu pecsétje található meg, hanem a település esküdtjei, jelentősebb személyiségei.

Az „árvák atyja”

A természeti és emberi törvényeknek megfelelően, mint írták a rendszabásban, a káptalan, mint jó földbirtokos, gondoskodott az árván és özvegyen maradtak ellátásáról. Ennek érdekében minden járásban, tehát ispánságonként a gazdatiszt jelenlétében „Árvák Attyát” választott egy helybéli erkölcsös ember személyében, akinek feladata lett az özvegyek és árvák vagyonának kezelése, ezeknek a gondjaira bízott javakból származó jövedelem kiosztása. Halálesetkor gondoskodnia kellett az elhunyt javainak védelméről, azok összeírásáról, az esetlegesen hátramaradó özvegy, valamint az elhunyt korábbi feleségeinek és árváinak összeírásáról. A javak tényleges, tételes összeírása során külön kellett választania a móringlevélnak megfelelően az özvegy javait és hozományát, az elhunyt atyjától maradt javakat és a közös szerzeményeket. Ezután az összeírt javakról becsüt tett két esküdt jelenlétében, és a becsüösszegeket az összeírásba bevezették. Az összeírást a gazdatisztnek átadta, aki azt eljuttatta a Fiscalatusnak, majd annak döntését, ti. megtartják vagy eladják-e az összeírt javakat, az árvák atyjával közölte. Eladás esetén az ingatlan reális becsüértékét a gazdatiszt megvizsgálta, az ingóságokról pedig árverést tartatott, amelyet az árvák atyja a szomszéd helységekben is köteles volt meghirdetni, majd azon a jegyzővel és még legalább egy esküdttel együtt jelen lenni.⁶⁸ A levéltárban őrzött iratok alap-

⁶⁵ VÉKL PM 18., 95–104.

⁶⁶ BÁN, 1993. 37.

⁶⁷ VEÉR, *Alapleltár*. 11. Töredékes gazdasági számadások, 3. Falusi bírák számadásai. Ebben a leltárban mindössze három csomónyi terjedeleme van feltüntetve; az említett tizenöt doboz a jelenlegi helyzet, de nem elképzelhetetlen újabb számadások előkerülése sem a töredékes iratanyagból.

⁶⁸ VÉKL PM 18., 108–110.

ján úgy tűnik, hogy az egyes árvákról a jegyzőkönyveket településenként vezették.⁶⁹

Végezetül következnek a káptalan veszprémi gazdaságában szerephez jutó tisztviselők neve és beosztása 1816-ban a pincemesteri jegyzőkönyvben felsorolt, a pincéből borbéli járandóságából (competentia) részesülők listája alapján.⁷⁰

Horváth János divisor-kanonok⁷¹
Szentl Ferenc pesti fiscalis
Tarródi Lajos fiscalis
Szentgály Mihály második fiscalis
Papp Imre tisztartó
Jófejű János számtartó
Kósa János csopaki kasznár
Kottva Mátyás erdőmester
Markovits György rátóti ispán
Szand László fülei ispán
Szücs Imre pécselyi ispán

Az egyéb vadászokról (jágerek-ről), kerülőkről, számadó birkásokról, hajdúkról, árvák atyjáról a *Manuale frugum* kötet terménykiadási feljegyzései közt lehet további adatokat találni.⁷²

A délkelet-balatoni uradalomra vonatkozóan jóval kevesebb forrásból méríthetünk. A rendszabások alapján megállapítható, hogy 1812-ben Kilitiben tisztartó működött, akinek feladata a síófoki, szabadi, kiliti, ságvári és berényi ispánok felügyelete volt.⁷³ Szintén a kiliti uradalom meglétére utal négy szőlőhegy funduális könyve is.⁷⁴ A kiliti tisztartói hivatal bocsáthatta ki a veszprémi mintájára a *Protocolla oeconomicalia* sorozat *Assignationale protocollum* alsorozatának a kilitire vonatkozó kötetét.⁷⁵ Ismeretes ezenkívül a kiliti tisztiszékről egyetlen kötetes jegyzőkönyv, illetve több töredék az 1822. esztendőből.⁷⁶

A síófoki számtartónak a készpénzbeli jövedelmek kezelésén kívül számadása alá tartozott a kiliti és síófoki magtárba beérkező gabonajövedelmekről

⁶⁹ Adatok utalnak arra, hogy a *Fiscalatus* a gazdasági rendszabásokhoz hasonló rendszabásokat adhatott ki a falusi bírakat, az erdőket és az árvaügyeket illetően (12–13., 31., 69.). VÉKL PM 18.

⁷⁰ VÉKL POe 187., az itt felsoroltak a divisor kivételével ebben a kötetben találhatók meg.

⁷¹ VÉKL POe 65., *Diarium Aeris Parati*, 71. bejegyzés.

⁷² VÉKL POe 66. *Manuale Frugum*.

⁷³ VÉKL PM 18., 15.

⁷⁴ *Libri funduales et urbariales* 8–11. kötetek: 8. Kiliti Uradalomban Kiliti Szőlő Hegy Funduális Könyve, 9. Kiliti Uradalomban Nagy Berényi Szőlő Hegy Funduális Könyve, 10. Kiliti Uradalomban Ságvári Szőlő Hegy Funduális Könyve, 11. Kiliti Uradalomban Tódi és Töreki Szőlő Hegy Funduális Könyve, mindegyik az 1827. évből.

⁷⁵ VÉKL POe 175–177. *Protocollum Assignationale Kiliti*.

⁷⁶ VÉKL POe 174. és jelzet nélküli töredékes iratok.

készítendő napló, kivonat és számadás, amely esetekben a kasznári utasításokhoz kellett magát tartania. A siófoki számtartónak ezen kívül a pincemesteri kötelességekhez is tartania kellett magát a siófoki pincében található borokat illetően, illetve a „két helységben”, Siófokon és Kilitiben az ispáni feladatokat is ellátta.⁷⁷ Figyelembe véve, hogy a délkelet-balatoni uradalomhoz tartozó ispánokról nem esik szó a rendszabásokban, úgy tűnik, mintha a siófoki-kiliti káptalani uradalomban a tiszttartón kívül egyetlen gazdatiszt, a siófoki számtartó működött volna, legalábbis az 1812. évi gazdasági rendszabás szerint. Ez a veszprémi uradalommal összevetve kivételes helyzetnek tekinthető, ahogy a rendszabás is minden egyes alkalommal megjegyzi, hogy akár a borokat, akár a gabonát, akár az egyéb feladatokat illetően mely tisztség számára kiadott rendszabásokat kövesse az itteni számtartó.⁷⁸ A kiliti számtartói hivatalhoz köthetnek a veszprémi mintájára a Manuae és Diarium pecuniae paratae sorozatok.⁷⁹ Mint feljebb láthattuk, a ságvári fővadász (jáger) a veszprémi erdőmesternek tartozik engedelmességgel, akinek beosztottjai a ságvári, kiliti és berényi kerü-
lők. Heti extractusait a vadász a kiliti tisztszékre nyújtotta be.⁸⁰

A délkelet-balatoni uradalom tisztségviselői tehát a következők voltak:

- siófoki kasznár és siófoki ispán⁸¹
- ságvári ispán⁸²
- foksabadi ispán⁸³
- kiliti ispán.⁸⁴
- berényi ispán.⁸⁵

A zalai, merenyei központú (?) birtokokkal kapcsolatban nagyon kevés adat áll rendelkezésünkre. A kiadott rendszabások, ahogy feljebb már történt rá utalás, nem tartalmazzák egyetlen zalai gazdatiszt feladatait sem, ami annál inkább meglepő, mert a kiliti tiszttartót és a siófoki számtartót külön megemlíti. Ennek okait egyelőre csak találgatni lehet, talán a zalai birtokok nem voltak oly mér-

⁷⁷ VÉKL PM 18., 51–53.

⁷⁸ A siófoki számtartóhoz hasonlóan több funkciót látott el a piarista rendhez csatolt fehérvári örkanonokság birtokainak kezelésében a merenyei (Somogy vármegye, nem azonos a zalai Merenyevel!) számtartó. Bár itt egyetlen uradalom található csak, az ehhez tartozó öt kerület közül a merenyei számtartó az egész uradalom pénzügyeinek igazgatásán kívül a merenyei kerület szinte valamennyi gazdasági ügyében is eljár. BOJT, 1935. 93.

⁷⁹ VÉKL POe 165–173.

⁸⁰ VÉKL PM 18., 91.

⁸¹ VEÉR, *Alapleltár*. 13. Töredékes gazdasági számadások 10. A siófoki ispánság számadása készpénzről és más gazdaságbéli tárgyakról, 1838. HORVÁTH T., 1980. 227–228.

⁸² VEÉR, *Alapleltár*. 13. Töredékes gazdasági számadások 13. A ságvári ispánság robotszámadásai, 1841. és HORVÁTH T., 1980. 64–65.

⁸³ VEÉR, *Alapleltár*. 13. Töredékes gazdasági számadások 14. A foksabadi ispánság robotszámadásai, 1830.

⁸⁴ HORVÁTH T., 1980. 114–116.

⁸⁵ HORVÁTH T., 1980. 179.

tékben függetlenek a veszprémi uradalomtól, mint a kiliti gazdaság, vagyis, hogy már az 1810-es években önálló tisztiszékkal, tiszttartóval és számtartóval rendelkeztek volna.⁸⁶

A jelenlegi, töredékes és elszórt adatokból a merenyei birtoktestre és az ottani gazdatisztekre vonatkozóan az alábbiak létezését lehet megállapítani.

- merenyei uradalom, 1839–1859⁸⁷
- merenyei tiszttartó, 1845–1851⁸⁸
- merenyei számtartóság, 1804–1842⁸⁹
- merenyei kasznár, 1780⁹⁰
- merenyei ispánság, 1781–1852⁹¹
- merenyei vadász mint az erdőmester beosztottja, 1816⁹²

Mind a délkelet-balatoni, mind a zalai uradalomra vonatkozó iratok esetében elengedhetetlen az iratok további alaposabb áttanulmányozása. A jelenlegi vázlatos beosztás a veszprémi uradalmi beosztás és rendszabás alapján készült, feltételezve az egyes uradalmak a lehetőségekhez képest párhuzamos szerkezetét. A további kutatások vélhetően árnyalni fogják a mostani a képet.

A dolgozat a veszprémi káptalan gazdaságának igazgatási rendszerét igyekezett rekonstruálni az 1812–1816 közötti évek forrásai alapján. Tisztában vagyok azzal, hogy a jelenlegi vizsgálat csupán egy pillanatfelvétel, metszet megrajzolásához nyújt segítséget, történeti folyamatok fölvezetéséhez nem. Ugyanakkor e metszet alapján rekonstruálható a birtokigazgatás felső, középső és helyi szintje is. Kísérletet tettem továbbá a birtokok földrajzi struktúrájának fölvezetésére is, amely három uradalom/birtokcentrum meglétét igazolja a korszakból: a káptalan székhelye környékit, a délkelet-balatonit és a zalait. A káptalan gazdaságának részletes elemzése, a gazdasági adatsorok, folyamatok, és maga a gazdasági struktúra változásának értékelése, gazdaság- és igazgatástörténeti áttekintése, a tapasztaltok összevetése más korabeli gazdasági forrásokkal további kutatómunkát érdemel. A források tekintetében a levéltár az egyházmegye 1777. évi felosztását követően gyakorlatilag a feudális kor legvégéig tartalmaz adatso-

⁸⁶ Természetesen – a kutatók helyzetét megkönnyítendő – ennek az ellenkezője is igaz lehet, tehát oly mértékben független volt a zalai birtoktest a Balaton keleti végéinél található veszprémi és siófoki-kiliti uradalmaktól, hogy nemcsak a már tárgyalt rendszabásból maradtak ki az itteni gazdatisztekre vonatkozó utasítások, hanem akár külön rendszabások is létezhetek számukra. Adatok egyelőre sem mellette, sem ellene nem állnak rendelkezésre.

⁸⁷ HORVÁTH T., 1980. 163.; VEVÉR, *Alaplettár* 9. Mappae et delineationes, Veszprémi és merenyei uradalom; VÉKL POe 178., 160., 161., 162. Mindhárom uradalom generális extractusa.

⁸⁸ HORVÁTH T., 1980. 163.

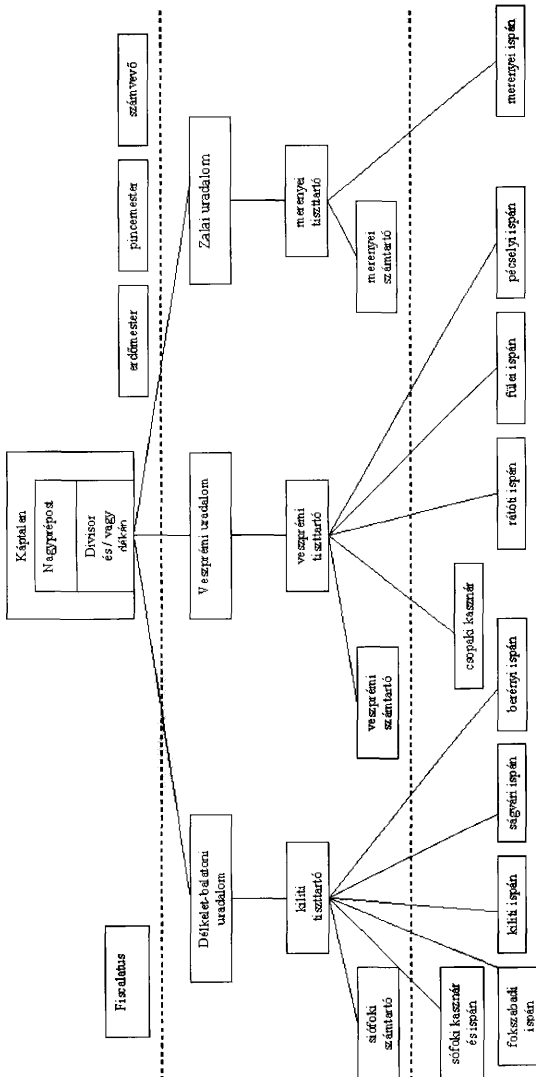
⁸⁹ HORVÁTH T. 1980. 163.

⁹⁰ (Egyelőre) jelzet nélküli töredékes iratok, Rationes.

⁹¹ HORVÁTH T. 1980. 162.

⁹² Az 1816. évi tisztiszéki jegyzőkönyvben szerepel a merenyei vadász, akinek jelentését az ottani erdőkről az Erdőmester a veszprémi tisztiszékre adja be. VÉKL POe 58., 333. bejegyzés.

rokat a terméseredményekre; a különféle gabona- és ipari növények termesztésére, az állattartással kapcsolatos kimutatásokra. Hasonlóan sokat profitálhat a helytörténetírás az egyes települések gazdasági szerepével, társadalmi megoszlásával, a lakosok egymás közötti viszonyrendszerével kapcsolatban is.

Rövidítés- és irodalomjegyzék

1. Kiadatlan források

VÉKL	Veszprémi Érseki és Főkáptalani Levéltár (Veszprém)
PM	Protocolla miscellaneorum
POe	Protocolla Oeconomicalia

2. Kiadott források

PFEIFFER 1943	PFEIFFER JÁNOS: <i>A veszprémi káptalan újkori statutumai</i> . Veszprém, 1943. (A Veszprémi Egyházmegye múltjából, 9.)
Úriszék	<i>Úriszék. XVI–XVII. századi perszövegek</i> . Szerk.: VARGA ENDRE. Bp., 1958. (A Magyar Országos Levéltár kiadványai, II. Forráskiadványok 5.)

3. Szakirodalom

BÁN 1993	BÁN PÉTER: A nagybirtok igazgatásának modernizációja Magyarországon a XVII–XVIII. században. <i>Archivum supplementum ad honorem Béla Kovács dedicatum</i> . Szerk.: BÁN PÉTER-Á. VARGA LÁSZLÓ. Eger, 1993. (A Heves Megyei Levéltár Közleményei. Különszám.)
BOJT 1935	BOJT LAJOS: <i>A fejérvári őrkanonokság (custodiatus) birtokának története a XVII. század végétől 1833-ig. Gazdaságtörténeti értekezés</i> . Bp., 1935. (Palæstra Calasanciana. A piaristák doktori értekezései az 1932. évtől.)
DÓKA 1997	DÓKA KLÁRA: <i>Egyházi birtokok Magyarországon a 18–19. században</i> . Bp., 1997. (Magyar Egyháztörténeti Enciklopédia Munkaközösség (METEM), 19.)
HERMANN 2005	HERMANN ISTVÁN: <i>Veszprémi Érseki és Főkáptalani Levéltár</i> . Veszprém, 2005.

HORVÁTH T.
1980

HORVÁTH TAMÁS: *Káptalani gazdasági iratok, 1741–1852.* Veszprém, 1980. Kézirat. (Levéltári segédlet).

HORVÁTH F.
1989

HORVÁTH M. FERENC: A váci püspöki uradalom birtokigazgatási rendszere, 1848–1867. *Levéltári Szemle*, 39. (1989) 3:31–41.

KatFond

Szerk.: NAGY LAJOS: *Érsekségek, püspökségek, káptalanok és szerzetesrendek levéltárai.* Bp., 1983. (A Magyarországi Katolikus Egyház levéltári anyagának fondjegyzékei. 1. rész. Magyarországi egyházi levéltárak fondjegyzékei II. rész.) Kézirat.

KOLTAI
2006

KOLTAI ANDRÁS: *A katolikus levéltárak fondjegyzékei – hasonlóságok és különbségek alapvető levéltári nyilvántartásokban.* Előadás. Elhangzott az Országos Katolikus Gyűjteményi Központ Levéltári Napján, Esztergomban, 2006. október 27-én.

LAKATOS
1998.

LAKATOS ANDOR: *A Kalocsai Főszékeskáptalan Levéltára.* (Repertórium). Kalocsa, 1998.

LUKCSICS
1930

LUKCSICS PÁL: A veszprémi székeskáptalan levéltára. *Levéltári Közlemények*, 8. (1930) 3–4:1–31. (Különlenyomat.)

MÁLYUSZ
1971

MÁLYUSZ ELEMÉR: *Egyházi társadalom a középkori Magyarországon.* Bp., 1971.

SOÓS
1955

SOÓS IMRE: Az egri érsekség gazdasági levéltára. *Levéltári Közlemények*, 26. (1955) 1:90–103.

VEVÉR
Alapleltár

VEVÉR EMIL: *A veszprémi káptalan magánlevéltára.* Veszprém, é. n. Kézirat. (Levéltári segédlet).

VH
1903

A veszprémi káptalan levéltára. *Veszprémi Hírlap*, 11. (1903) 39:2–3.